

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

1999

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

1999

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

© Göteborgs universitet 2000

ISSN 1403-4964

Skriften är producerad vid
Institutionen för arkeologi
Göteborgs universitet
Box 200
405 30 Göteborg
Tel: 031 773 46 14
Fax: 031 773 51 82
E-mail: eva.englund@archaeology.gu.se

Ansvarig utgivare
Kristian Kristiansen

Redaktion
Tore Artelius
Eva Englund
Kristian Kristiansen

Grafisk formgivning
Lena Troedson,
Riksantikvarieämbetet UV Väst

Layout
Eva Englund,
Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet

Framsida
Akvarell av Anders Andersson,
Riksantikvarieämbetet UV Väst 1999

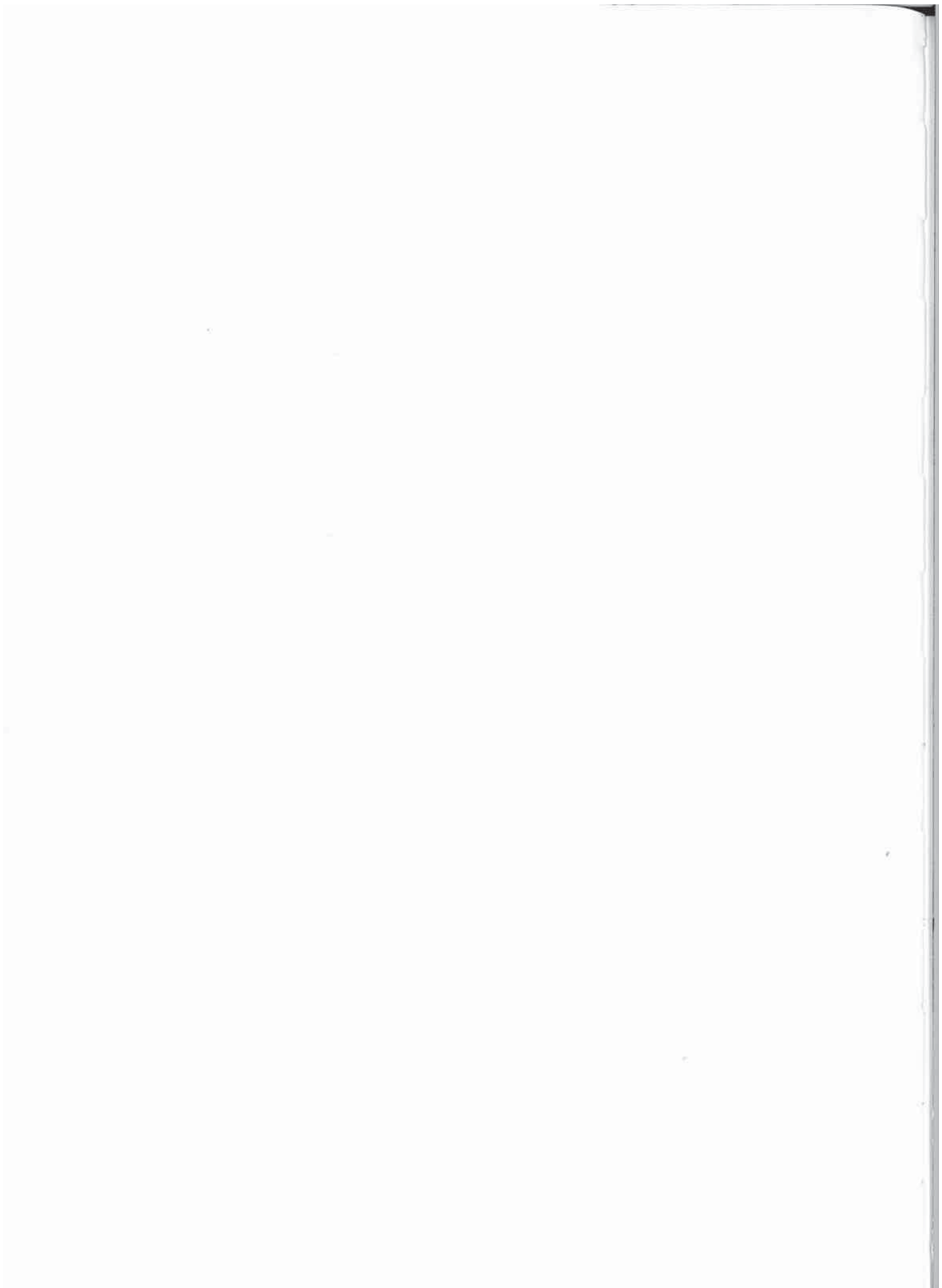
Engelsk språkgranskning
Neil Tomkinson

Reproarbete och tryck
Livréna Grafiska AB, Kungälv

Innehåll

"Knatten" – en senmesolitisk boplats med hyddor. Arkeologisk visavi naturvetenskaplig tolkning <i>Glenn Johansson</i>	9
Generaliserad vegetationsutveckling i det bohuslänska kustlandskapets inre del under tidig järnålder <i>Sten Ekman</i>	21
Om en arkeobotanisk analys och långhus från äldre järnålder vid Fjärås Bräcka i Halland <i>Gisela Ångeby & Karin Viklund</i>	33
Allt på samma plats – om 6 000 års bebyggelse på en bohuslänsk bytomt <i>Gundela Lindman</i>	51
Fungi Imperfecti – om en "svamp" i en halländsk begravningsritual under bronsålderns IV:e period <i>Tore Artelius, Lars Arvidsson, Margareta Ekroth-Edebo & Inger Nyström</i>	65
Hur långt sträckte sig danska kungars makt omkring år 1 000? <i>Carl Löfving</i>	75
Om hällristningar och strandförskjutning i Tanum – en analys <i>Lasse Bengtsson</i>	95
"Den stora gudens runor" Om nazistiska hällristningsexpeditioner i Sydsandinavien på 1930-talet <i>Oscar Ortman</i>	103
Spån och spånkärnor som kronologiska markörer <i>Bengt Nordqvist</i>	113
Att befolka forntiden – människor på järnåldersgården vid Sund <i>Susanne Axelsson</i>	119

Förord

Att följa upp är alltid svårare än att starta upp. Vi är därför glada över att kunna presentera den andra årgången av *"in Situ"* - Västsvensk Arkeologisk Tidskrift, och vill naturligtvis inleda med att å redaktionens vägnar tacka artikelförfattarna. Artiklarna har mycket blandat innehåll och speglar bredden i både den uppdragsarkeologiska och traditionella forskningen i Västsverige. Volymen rymmer bidrag från de numera tre "västsvenska" länen, och är på god väg att nå målsättningen - Att *"in Situ"* skall vara ett gemensamt språkrör för arkeologer vid regionens museer, myndigheter, Riksantikvarieämbetets UV och universitetet.

Några av artiklarna redovisar och diskuterar mycket efterfrågade bebyggelsearkeologiska material - Som bosättningsstruktur i senmesolitikum och hur den sällan identifierade bebyggelsen organiserats i Bohuslän under brons- och järnålder. Några artiklar lämnar bidrag till diskussionen av forsknings- och undersökningsmetodik, och speciellt belyses förhållandet mellan kontext och kunskapstillväxt. En alltid aktuell fråga i Västsverige är naturlandskapets utveckling och inte minst under senare år har rönen kommit att spela stor roll för diskussionen kring de bohuslänska hällristningarnas kronologi. Ett annat aktuellt ämne är vårt förhållningssätt gentemot det arkeologiska materialet, forntidens människor och äldre tiders arkeologi.

Glädjande är att Göteborgs anrika Fornminnesförening fr.o.m. denna utgåva engagerat sig i tidskriftens vidare öden. *"in Situ"* har även i år utgivits med ett generöst bidrag från Lennart J. Hägglunds Stiftelse för arkeologisk forskning och utbildning. Detta är vi mycket tacksamma för.

Kristian Kristiansen

Eva Englund

Tore Artelius

Allt på samma plats – om 6 000 års bebyggelse på en bohuslänsk bytomt

Gundela Lindman, Riksantikvarieämbetet

Abstract

In 1997, a large village area, Stora Sund in Forshälla parish, Bohuslän County, was excavated. The oldest written source referring to the village dates from the 15th century, when the village was registered in the tax roll of the Archbishop of Oslo. The village was mapped for the first time in the 19th century. At that time, it had four farms. In all 24 longhouses have been identified dating, from the early Neolithic, the middle Neolithic, the Bronze Age, the early Iron Age, the late Iron Age, the Middle Ages and post-medieval times. The dates are based on the radiocarbon dating of burned logs in postholes, thus excluding the fallacy of dating scattered charcoal deposits. Most of the houses were found in the centre of the village where the postholes of the houses made a complex pattern. The longhouses were mainly of the two-aisled type, supposed to be constructed with timberframing and horizontal planks. A few houses were three-aisled.

Bohuslänska bosättningar

De senaste decenniernas arkeologiska undersökningar har börjat ge en alltmer konkret bild av förhistoriska hus och boplatser i västra Sverige, framför allt i Halland och framför allt på bosättningar från bronsålder och äldre järnålder (jfr t.ex. Artelius & Lundqvist 1989, Ångeby 1994, Lundqvist 1996 och Streiffert 1999).

Vad gäller Bohuslän däremot har man i stort sett varit ovetande om utformningen av hus och gårdar under förhistorisk tid och endast några fåtal spridda exempel på undersökta huskonstruktioner har hittills funnits. Resultaten vilka redogörs för i denna artikel är ett första exempel på de komplicerade bebyggelseförhållanden som rått på en under årtusenden kontinuerligt bebyggd yta där en mängd olika huskonstruktioner avlöst varandra.

I landskapet Bohuslän, där tyngdpunkten i de arkeologiska undersökningarna länge legat på de flintrika stenåldersboplatserna, har undersökningar av förhistoriska huskonstruktioner hittills varit begränsade. De nedan presenterade neolitiska husen är de första stolphusen överhuvudtaget som daterats till denna period i landskapet.

I övriga delar av Västsverige har tidigare ett fåtal neolitiska hus undersökts (Hernek 1997:276ff), samtliga i Halland. Det rör sig om sex stolpbyggda hus, vilka dock alla saknar säkerställda dateringar. Husen tycks alla ha varit ensamliggande och har varit ett- eller tvåskeppiga.

Ett fåtal bronsåldershus är sedan tidigare kända i Bohuslän (Johansson 1999:16ff). Två av dem har varit treskeppiga och två tvåskeppiga medan endast enstaka stolphål konstaterats i ett femte hus.

Några järnåldershus i Bohuslän har tidigare presenterats, bl.a. i Hallerna i utkanten av Stenungsund (Nyqvist 1992). Delar av stolpbyggda hus har också framkommit på andra håll, t.ex. i Rollsbo utanför Kungälv (Sandberg & Weiler 1988), i Torslanda (Lundh 1988) och i Herrestads socken (Lindman 1997:75, Ortman 1997:28).

Den medeltida landsbebyggelsen har i ännu högre grad än den förhistoriska bebyggelsen inte varit föremål för några större arkeologiska undersökningar i Bohuslän. En undersökning i Hammar i Norums socken (Schaller Åhrberg & Lönn 1996) visade bebyggelse lämningar under tidig/högmedeltid i form av en skärvtenspackning och en härd. Medeltida dateringar av odlingslämningar efter svedjebbruk, finns från Munkeröd utanför Stenungsund

(Lindman 1993). Hustyper och markutnyttjande inom by- och gårdstomterna från denna period har därför varit i stort sett okända, vilket även gällt andra delar av Västsverige. På senare år har undersökningar i Halland och Västergötland bidragit med en växande insikt om de västsvenska förhållandena under perioden ifråga. Det gäller sådana platser som t.ex. Varla i Kungsbacka (Lundqvist & Schaller Åhrberg 1998, Stibéus, muntl. uppgifter), Ösarp utanför Laholm (Viking & Fors 1995) och Berghem i södra Älvsborg (Lindman & Stibéus, manus).

Den bohuslänska terrängen domineras av lertäckta dalgångar mellan branta bergspartier. I randområdena mellan bergen och dalgångarna samt i anslutning till mindre bergknallar och impediment i dalgångarna har grövre

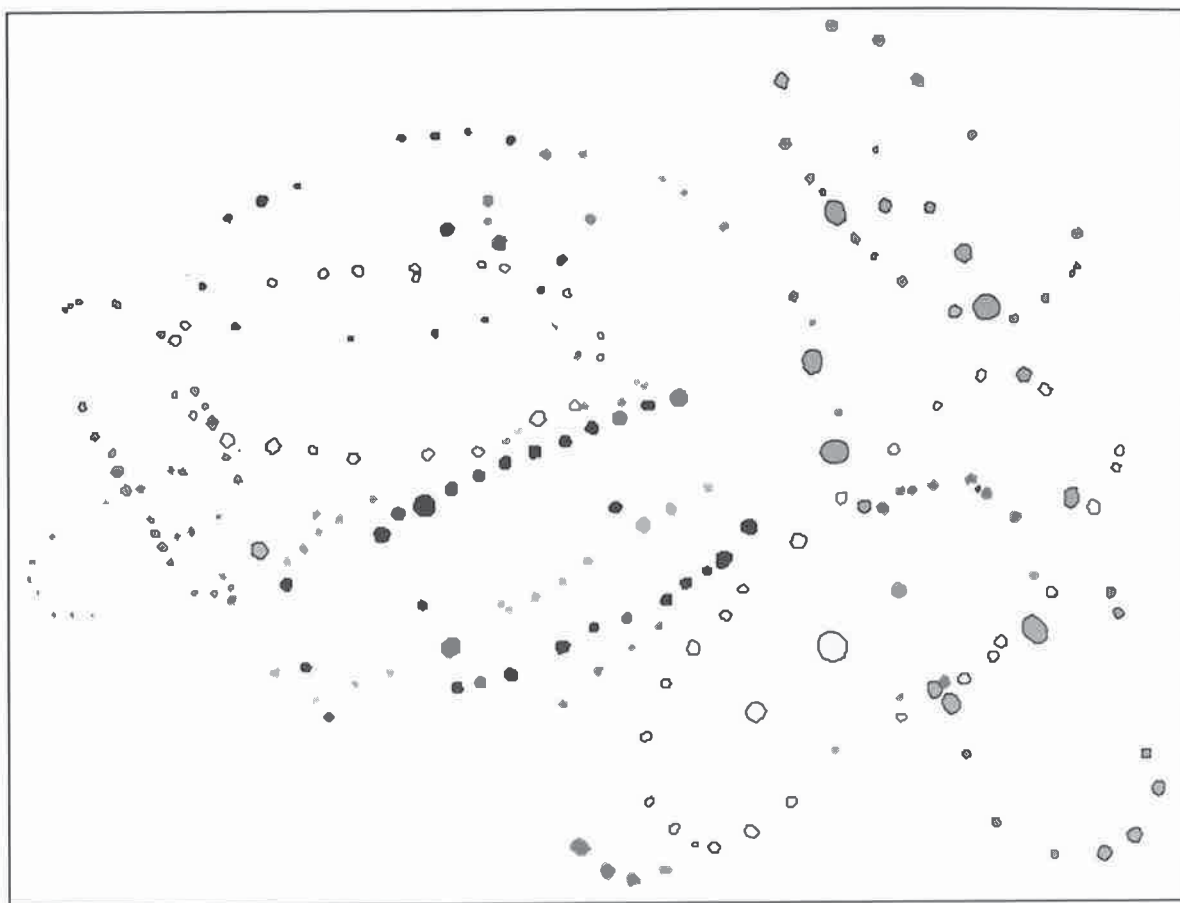
material av sand och grus avsatts vilket gett de bästa förutsättningarna för bosättning i landskapet. Det är också här man hittar bebyggelsen, både den forntida och den historiska. I och med att landskapet erbjuder ett begränsat antal bra bebyggelselägen har platserna ofta blivit intensivt utnyttjade under flera tidsåldrar. Det avspeglas i att C14-värdena vid boplatundersökningar ofta visar spridning över flera förhistoriska tidsperioder (t.ex. Schaller Åhrberg & Lönn 1996, Lindman 1997). Denna blandning av dateringar från olika tider försvårar självklart tolkningen av förhållandena under en enskild period.

Den nedan presenterade lokalen är ett sådant mycket tydligt exempel på en bohuslänsk bosättning där platsen haft en mycket lång användningstid.

Figur 1 På undersökningsytan fanns mer eller mindre tydliga lämningar från 1700-, 1800- och 1900-talets gårdar. Flertalet av husen på lantmäterikartorna kunde identifieras i fält även om lämningarna i vissa fall var mycket kraftigt ramponerade. Den sista kvarvarande mangårdsbyggnaden på Stora Sunds bytomt var byggd 1836 och revs 1997. Foto Gundela Lindman.

Figure 1 The last farmhouse in Stora Sund village was built in 1836 and was demolished in 1997, just before the excavation started. Photograph by Gundela Lindman.

Figur 2 Bykärnan innehöll ett virrvarr av stolpbyggda hus från olika perioder. Utsnitt jfr figur 3.

Figure 2 The centre of Stora Sund was constituted by a confusion of postholes forming many longhouses from several prehistoric periods.

Exemplet Stora Sund – en bohuslänsk by

Stora Sund

Med anledning av motorvägsbygget på E6 väster om Uddevalla utfördes 1997 en arkeologisk undersökning av Stora Sunds bytomt i Forshälla socken (Lindman 1999). Undersökningen visade att platsen haft en långvarig och komplicerad historia med hus på samma ställe under 6000 år. De väldaterade husen finns under tidigneolitisk och

mellanneolitisk tid, bronsålder och äldre järnålder samt vikingatid, medeltid och sen historisk tid.

Stora Sunds by låg på krönet av en flack ås söder om Byfjorden i mellersta Bohuslän. Namnet Sund hänför sig till ett smalt sund i Byfjorden. Det är belagt i skriftliga källor för första gången i "Den röde bog" (Biskop Eysteins jordebog) från slutet av 1300-talet. En mycket stor del av de bohuslänska gårdarna och byarna har sitt första skriftliga belägg i denna bok där allt kyrkligt jordinnehav i Oslo bispedöme förtecknades. Biskop Eystein var verksam 1386–1407.

Den första jordeboksanteckningen är från 1528 där Stora Sund anges som ett 1/1 skattehemman. På 1600-talet fanns 3 jordägare i byn.

Sunds by var enligt den äldsta kartan, storskifteskartan från 1787, en klungby med oreglerade tomter och separerade boningshus och fåhus. Enligt jordägarförteckningen fanns fyra hushåll i byn på slutet av 1700-talet. Deras läge har gått att identifiera på den undersökta ytan (gårdarna A, B, C och D), se figur 3). Laga skifte förrättades i byn 1834–35. Då fanns 5 jordägare i byn. Detta skifte innebär att två gårdar, A och den sedan storskiftet nytillkomna gården E, flyttades ut, medan läget för gårdarna B, C och D bibehölls. Byn hade alltifrån laga skiftet karaktären av en radby vettande mot väster. Byn var bebodd fram till 1970-talet.

Den omgivande kulturmiljön

Byn låg på krönet och västslutningen av en flack ås vars högsta punkt ligger drygt 35 m.ö.h. Vid en tidpunkt för ca 5 000 år sedan, motsvarande tidigneolitikum, nådde vattenlinjen nästan fram till den lägst belägna delen av bytomten. Enligt geologen Tore Påsse låg havsnivån då på närmare 25 m.ö.h. (Påsse 1997).

I området kring Sund finns ett flertal gravar, främst i form av stensättningar, domarringar och resta stenar. Gravarna ligger koncentrerade till Byfjordens strandområde i gravfält eller i mindre grupper. Det största gravfältet ligger som ett smalt band på den nordliga utlöparen av åschrönet. Längre mot norr, på den yttersta udden, ligger ytterligare två stensättningar. Äldre uppgifter gör gällande att det funnits fler domarringar i området söder om det största gravfältet.

I samband med motorvägsutbyggnaden undersöktes två av gravarna vid Sund. Den ena var en domarring med datering till övergången bronsålder/förromersk järnålder resp. yngre förromersk järnålder (Lindholm 1998). Domarringen hade ett säreget och omsorgsfullt utformat mönster av stenar som lagts i koncentriska cirklar och som ekrar i ett hjul.

Den andra undersökta graven var en storhög som legat inte långt ifrån den dåtida strandkanten (Hernek 1998). Undersökningen visade att högen bestod av ett

kärnröse med en jordmantel. Äldre schaktningar hade förstört centrum av graven men genom C14-dateringar av kolfläckar såväl på kärnrösets yta som under kärnröset kunde gravhögen dateras till yngre romersk järnålder.

Vid undersökningarna inför motorvägsbygget hittade man även en överplöjd flatmarksgrav från yngre bronsålder/förromersk järnålder (Ottander 1999:36ff) och en ovan jord osynlig skeppsformad stensättning med datering till tidig medeltid (Lindman 1999:49ff) på åsen. Trots omfattande avbaningar påträffades inga andra gravar här. Inga gravar är heller funna på åsens krön intill bytomten, där man med tanke på det topografiska läget kunde förväntat sig att det skulle ha funnits sådana.

På strandterrasserna ner mot Byfjorden ligger ett omfattande område med kokgropar. En del av kokgroparna, nämligen de som låg i brosträckningen, har undersökts (Claesson 1998). Undersökningen visade att de bör uppfattas som i stort sett använda samtidigt under en kort period vid järnålderns mitt.

Inom de områden som undersöktes inför motorvägsbygget var bebyggelsen i form av huslämningar helt koncentrerade till området för bytomten. Både söder och norr om byn (Ortman & Ottander 1999) fanns lämningar i form av kokgropar, härdar m.m., vilka kan vara resterna efter aktiviteter i utkanterna av den egentliga bosättningen.

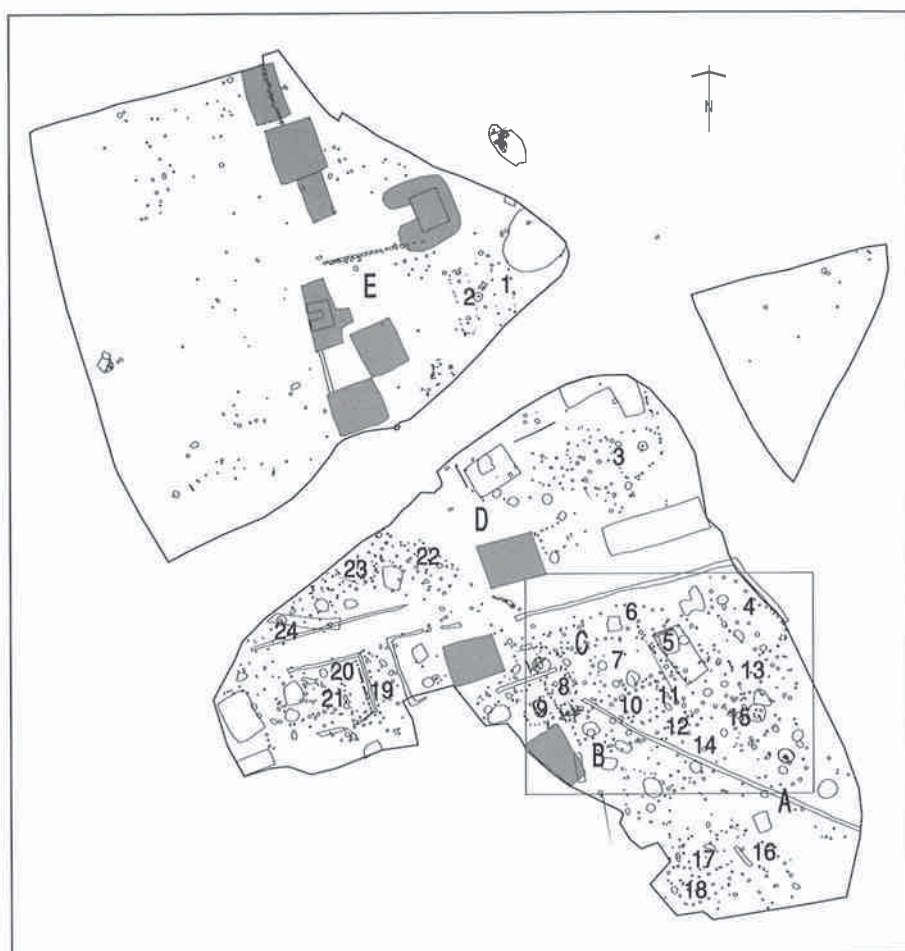
Undersökningen

Med utgångspunkt i det projektprogram som formulerades inför undersökningarna på sträckan Lerbo–Torp, var syftet att spåra bebyggelsens rötter, markanvändning och äldre bosättning på randmoränen i äldre forntida faser och att redovisa eventuella linjer i utvecklingen av husbyggnation och husbyggnadsteknik.

Totalt kunde ca 80 % av byns ursprungliga område på drygt 2 hektar undersökas. De resterande delarna låg utanför de markområden som skulle exploateras eller var redan förstörda genom att man på 1930-talet byggde om landsvägen i en sväng genom byns område.

Figur 3 Plan över undersökningsytan med lägena för de tjugofyra identifierade långhusen och de historiska gårdarna (A-E) markerade. Jfr även figur 2 som visar husen inom den markerade rektangeln.

Figure 3 Map of the excavated area. The numbers refer to identified longhouses and the syllables to the historical farms.

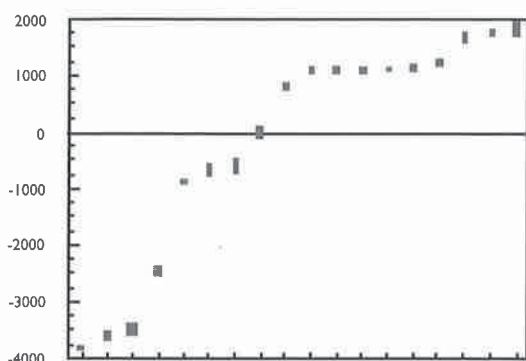

Föremålsfynden

Både C14-dateringarna och föremålsfynden visade att platsen varit bebodd under stora delar av förhistorien med början redan under tidigneolitisk tid. De viktigaste fyndkategorierna var flintor och yngre rödgods. Kritpipor, glas och tegel förekom regelbundet medan fynden av keramik, mynt och andra kopparlegeringar var ytterst sparsamma. Järnföremål förekom i relativt stor omfattning, bl.a. i form av spikar, hästskor och hästkosöm. Brända djurben och bränd lera förekom mycket sparsamt tillsammans med några få fragment av vävtyngder. Bland benen, som analyserats av Leif Jonsson, har konstaterats nöt, får och svin

samt tand av tamgris. Torsk och långa fanns också bland benfynden.

En för boplatsundersökningar i gemen viktig iakttagelse var att fynden i stolphålen inte hade tidsmässigt samband med husen. Alla typer av föremål från olika perioder, flinta, yngre rödgods, tegel och recenta föremål, förekom i stolphålens fyllningar. Detta beror på den intensiva användningen av området under olika tidsperioder. Fynden i anläggningarna avspeglade alltså inte den enskilda anläggningens eller de enskilda husens ålder utan den totala verksamheten på bytomten.

Figur 4 Kalibrerade C14-dateringar från Stora Sund.
Figure 4 Calibrated radiocarbon datings from Stora Sund (Stuiver, Long & Kra 1993).

Långhusen

Vid undersökningen identifierades 24 långhus av olika typer och storlek (se tabell 1). En detaljerad redogörelse för husen återfinns i undersökningsrapporten (Lindman 1999). Husidentifikationen grundades på synliga linjer av stolphål i kombination med iakttagelser i fält av stolphålens utformning. Husen låg tätt och överlappade ofta varandra. Samtliga byggnader identifierades i fält.

Inom det undersökta området fanns ytterligare många stolphål, vilka vi ej lyckades sammanföra till hus fastän delar av stolphålsrader syntes. Detta gällde främst områden där senare aktiviteter stört på ett påtagligt sätt, där lämningarna skadats av landsvägen eller de i utkanterna av det schaktade området. Sannolikt har spår av förhistoriska hus även förstörts i samband med byggnationen av 1800-talshusen.

Långhusen har dateringar från tidigneolitikum till 1600/1700-tal. Som grund för dateringarna har enbart utnyttjats C14-dateringar på brända trästolpar i vägglinjerna. Eftersom långt ifrån alla hus hade sådana rester kunde inte alla hus dateras. En tredjedel av husen är dock daterade på ett tillförlitligt sätt. Fynd, stolphålsinnehåll etc. har inte använts som grund för datering. Utifrån stratigrafiska iakttagelser har ytterligare några hus kunnat få *antequem*- eller *postquem*dateringar, vilket gör att sammanlagt mer än hälften av husen är daterade.

Den klart dominerande hustypen var ett tvåskeppigt hus med väggbärande, ofta ganska tätt satta väggstolpar och enstaka mittstolpar. I många fall kunde säkra bedömningar om vilka stolphål som varit mittstolpar inte göras, beroende på den stora mängden av stolphål. Det verkar dock som om mittstolparna haft en kraftigare dimensionering än husstolparna för övrigt. Vägglinjerna var för det mesta svagt rundade eller raka och gavlarna var svagt rundade. Man kan anta att husen varit byggda i skiftesverk.

Några enstaka hus var treskeppiga. Särskilt tydligt var hus 22 (se figur 6) med en tät konstruktion av för området påfallande kraftiga stenskodda stolphål. Ytterligare två hus har rester av dubbla parställda takstolpar, men spår av vägglinjer saknades dessvärre helt (hus 1 och 12).

Det var påtagligt att husen varit orienterade efter terrängen. Hälften av de observerade långhusen låg längs med höjden eller sluttningen, och andra hälften låg så att husets längdriktning befann sig vinkelrätt mot sluttningen. Något annat medvetet val av orientering av husen kunde inte skönjas. Man verkar inte heller ha brytt sig om att välja en speciell marktyp. Husen hade byggts oberoende om det var ren sand eller grövre grus i underlaget.

I en del av husen fanns uppehåll i vägglinjerna på ett sådant sätt att man måste uppfatta det som om där funnits någon form av ingång eller dörröppning. I några hus konstaterades inre skiljeväggar i form av lagda stenar. I några andra hus iaktogs tecken på golvytor: Ytan inom ett hus var röjd på större stenar medan det fanns rester av stampad lera i ett hus och en mindre stenläggning inom ett annat. Inom endast ett fåtal av husen fanns härdar eller andra anläggningar som kunde uppfattas som tillhöriga husen.

En del av husen uppvisade skador av partiella eldsvådor. I ett hus fanns en bränd gavel. I hus 19 hade san-

Hus nr	Storlek	Orientering	Konstruktion	Datering	Lab.nr och datering
1	13x4 m	N-S	Parställda, takbärande stolpar.	Tidigneolitikum	Ua-8848, 4705±105
2	14x3,7 m	NNV-SSO	Väggbärande, ojämnt satta stolpar, kombinerat med små, flata, lagda stenar.	-	-
3	24x9,5 m	ONO-VSV	Svagt böjda långsidor och rundade gavlar med väggbärande stolpar.	1500-1700 AD	Ua-9041, 255±65
4	19x8 m	NV-SO	Raka långsidor och rundade gavlar med väggbärande stolpar.	Förrom./rom. järnålder	Ua-9042, 1920±65
5	19,5x9	NV-SO	Raka långsidor och rundad gavel med väggbärande stolpar.	-	-
6	21x8	Ö-V	Svagt böjda långsidor med rundad västgavel. Väggbärande stolpar.	Yngre bronsålder/äldre förromersk järnålder	Ua-9053, 2475±65
7	22x9,5	O-V	Svagt böjda långsidor och rundade gavlar med väggbärande stolpar.	-	-
8	17x5,5	NNV-SSO	Raka långsidor och närmast raka gavlar med väggbärande stolpar.	Tidig medeltid	Ua-9050, 940±70
9	15x5,5	VSV-ONO	Svagt böjda långsidor med relativt tätt ställda väggbärande stolpar. Rundade gavlar.	Hus 8 överlagrade hus 9 hus 9.	-
10	27x8	VSV-ONO	Raka långsidor med tätt ställda väggbärande stolpar. Souterräng.	-	-
11	25x10	VSV-ONO	Raka långsidor med tätt ställda väggbärande stolpar. Souterräng.	-	-
12	16x5,5	N-S	Parställda takbärande stolpar.	-	-
13	36x10	NNV-SSO	Raka långsidor och rundade gavlar med väggbärande stolpar.	Tidigneolitikum	Ua-9055, 4950±70
14	29x10	SV-NO	Svagt böjda långsidor och rundade gavlar med väggbärande stolpar. Souterräng.	Förromersk järnålder/romersk järnålder	Ua-9056, 1995±95
15	33x9	SV-NO	Svagt böjda långsidor och rundade gavlar med väggbärande stolpar. Souterräng.	Vikingatid/tidig medeltid	Ua-9047, 1000±55
16	19x8 m	NV-SO	Närmast raka långsidor och rundad gavel med väggbärande stolpar. Sannolikt souterräng.	Anläggning med skärvsten inom huset: Vikingatid/tidig medeltid	Ua-9046, 995±55
17	15x8,5 m	ONO-VSV	Svagt böjda långsidor och rundad gavel med väggbärande stolpar. Sannolikt souterräng.	Härd inom huset: Tidig medeltid.	Ua-9045, 840±55
18	13x8,5 m	ONO-VSV	Svagt böjda långsidor och rundad gavel med väggbärande stolpar. Ev. treskeppigt.	-	-
19	12x5 m	NNV-SSO	Raka långsidor och gavlar med väggbärande stolpar. Huset ombyggt efter brand.	1600-1700 AD	Ua-9048, 170±55
20	15x5,5m	NNV-SSO	Raka långsidor med väggbärande stolpar.	-	-
21	(15)x8 m	NNV-SSO	Svagt böjda långsidor och rundad gavel med väggbärande stolpar.	-	-
22	18,5x6,5 m	VNV-OSO	Treskeppigt. Raka gavlar.	Kokgrop från yngre bronsålder överlagrade ett av stolphålen:	Ua-9049, 2525±55
23	18,5x6,5 m	VSV-ONO	Ofullständigt, men sannolikt treskeppigt som hus 22.	-	-
24	28x8,5 m	NO-SV	Raka långsidor och rundade gavlar med väggbärande stolpar.	Tidigneolitikum	Ua-9051, 3975±75

Tabell 1
Table 1

nolikt hela västra långsidan brunnit. Där hade de brunna stolparna ersatts med nya. Även andra hus hade tecken på att delvis ha brunnit. Dessutom fanns i en del vägglinjer enstaka stolphål med rester av brända trästolpar. Här kan man möjligen också tänka sig att man avsiktligt bränt stolparna innan man satte ner dem för att de skulle motstå röta bättre.

Suterräng

En del av husen hade en relativt stor höjdskillnad mellan husets gavlar. Från den ena gaveln till den andra skilde det 2 eller upp till 2,5 m. Detta gör det rimligt att anta att dessa hus varit byggda i en suterrängkonstruktion. Den övre halvan kan ha haft en våning direkt in från marknivån, medan den nedre halvan bör ha haft en undre källardel med ett tak och ett slags loft ovanpå. Om det varit så bör djuren varit placerade i den nedre, undre delen. I annat fall skulle det vara svårt att förhindra att urin och gödsel sipprade fram till boningsdelen. Loftet ovanpå skulle också vara väl lämpat för förvaring av t.ex. hö, redskap etc. Det äldsta av de daterade husen som på detta sätt antas ha anlagts i suterräng är från förromersk järnålder/romersk järnålder (hus 14).

Det här antagandet om funktionsindelning kan i viss mån sägas ha bli verifierat genom de fosfatanalyser som utförts av hus 15–14 respektive hus 11–10. I båda fallen visade sig en tydlig förhöjning av fosfathalterna i den västra, nedre delen av huset.

Suterräng ingår i de sena gårdarna på platsen. Mangårdsbyggnaderna från 1800-talets bebyggelse var konstruerade med källare under halva huset. Flertalet av byggnaderna har legat ingrävda i en suterrängkonstruktion med källare under västra halvan av husen. Detta byggnads sätt är för övrigt vanligt för gårdarna i Forshälla socken än idag.

Fosfatanalyser

Fosfatkarteringen omfattade dels en översiktlig kartering av fosfathalten över bytomten i stort och dels som detaljstudier av vissa huslämningar. De förhöjda fosfatvärdena visade klara samband med de sena lagårdarna enligt 1700–

1900-talskartorna. Höga värden fanns också längs åsens krön.

På många ytor inom bytomten låg husen så omblandade att det bedömdes som ogörligt att utläsa något hållbart av en detaljerad fosfatanalys. Eftersom den generella bilden visar höga fosfatvärden inom vissa områden, var det självfallet av vikt att denna spridning inte fick påverka bedömningen av husanalyserna.

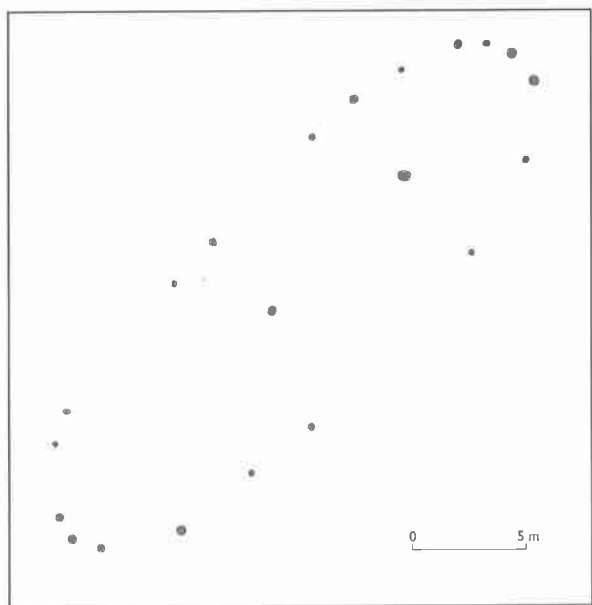
Emellertid valdes några huslämningar, som låg förhållandevis ostörda, ut för detaljerad fosfatanalys. Syftet med fosfatanalysen var att pröva antagandet om att en del av huset använts för stallning av boskap. Proverna togs i dessa fall varje eller varannan meter. Analysen av proverna från husen har utförts med citronsyrametoden av Visby fosfatlaboratorium. I de tydliga suterränghusen fanns klara förhöjningar inom de västliga, nedre partierna.

Neolitikum

Enligt tillgängliga uppgifter nådde den postglaciala transgressionen för ca 7 000 år sedan i Ljungskiletrakten (Kolbengtserödssjön) upp till en nivå på drygt 40 m.ö.h. (se t.ex. Persson 1973). Mindre transgressioner förekom på nivån 36–42 m.ö.h. under tiden för ca 10 000–7 000 år sedan (8 000–5 000 bc) vilket ledde till att strandlinjen oscillerar under denna tid. Boplatser under 36 m kan i regionen kring Stora Sund inte ha bebotts tidigare än för 7 000 år sedan (Sjögren 1991).

Tre neolitiska hus antyder en bofast befolkning i en miljö som motsvarar en kustnära innerskärgård. De neolitiska husen är sinsemellan olika, både i storlek och typ och datering. Två hus har daterats till tidigneolitisk tid (hus 13 och hus 1), ett med parställda takbärande stolpar och ett stort tväskeppigt med raka långsidor och rundade gavlar. En härd är även daterad till tidigneolitikum. Det äldsta huset (hus 13), är även lokalens största identifierade hus på 36×10 m. Det mellan-neolitiska huset var tväskeppigt (se figur 5).

Även flintmaterialet stöder att bosättning funnits här redan under tidigneolitikum. Flintgenomgången visade bl.a. tvärpilar och mikrospån. De sparsamt förekommande flintorna var till största delen av typen lokal strandflinta. Flintmaterialet visade att en regelrätt tillverkning av flint

Figur 5 Plan över hus 24 daterats till mellan-neolitisk tid.
Figure 5 House dated to the middle Neolithic period.

redskap inte skett inom undersökningsområdet. Snarare avspeglar flintorna, framför allt avslagen med retusch, användningen av flintor som skärande redskap vid de dagliga sysslorna på boplatserna och den tillfälliga uppskärning av redskap som behöver göras.

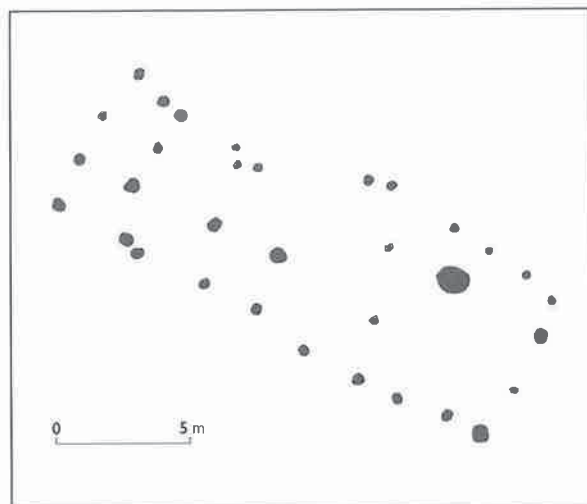
Bronsålder och äldre järnålder

Det är svårt att avgöra när den första egentliga gården etablerades på bytomten. Husen måste ses som spridda element ur en helhet som gått förlorad och som inte kan rekonstrueras utifrån de tillgängliga resterna. De daterade husen från bronsålder och äldre järnålder representerar en tidsperiod på nästan 1 000 år. Det är knappast förvånande att under en så lång tidsperiod finna hus av olika typ och storlek.

Strandnivån i området låg sannolikt under 7-metersnivån i bronsålderns slutskede (jfr Hernek 1998). Detta innebär att bytomtens område då låg ca 500 meter från stranden.

I området fanns ett hus daterat till yngre bronsålder/äldre förromersk järnålder (hus 6) och ytterligare ett som genom stratigrafiska förhållanden med säkerhet är äldre eller likåldrigt med yngre bronsålder (hus 22). Det sistnämnda är det enda tydligt treskeppiga huset på undersökningsytan. En härd på norra delen av undersökningsytan har också daterats till yngre bronsålder.

Järnåldern är företrädd genom hus 14 (förromersk/romersk järnålder), ett större suterrängshus och hus 4, ett tvåskeppigt, något mindre hus (romersk järnålder). Sannolikt hör hus 5 också hemma i förromersk/romersk järnålder, eftersom det i läge och form påminner om hus 4. Fyndmaterialet är mycket klen vad beträffar keramik från brons–järnålder. Enstaka fragment av förhistorisk keramik förekom. Fragmenten var så små att kärtyper inte kan bestämmas. Oxiderat gods med medelgrov magring dominerade. Två skärvor av täljstensmagrat gods påträffades. Godset, som påminner om fynd som gjordes vid utgrävningen i Munkeröd i Stenungsund (Lindman 1993:142), kan sannolikt dateras till folkvandringstid. Ett fåtal fynd av fragmentariska vävtyngder gjordes också.

Figur 6 Plan över hus 22 med antequemdatering till yngre bronsålder.

Figure 6 A three-aisled longhouse dating from the late Bronze Age (*terminus ante quem*).

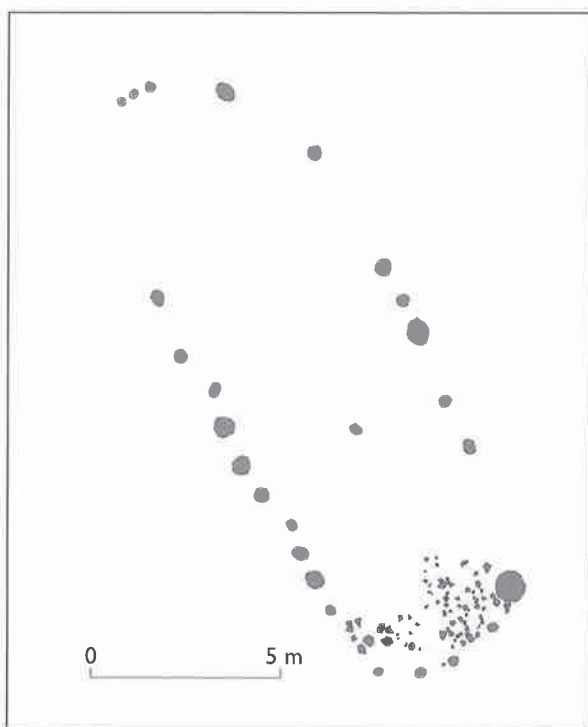

Vikingatid – tidig medeltid

De vikingatida/medeltida husen varierar i storlek och utformning. Uppenbarligen har stora stolpbyggda långhus, sannolikt byggda i skiftesverk, funnits kvar in i medeltid. En jämförelse med danska förhållanden (Engberg 1992) visar att variationerna inom den medeltida bebyggelsen där är stora, allt beroende på lokala förutsättningar och på gårdens ekonomiska ställning.

Ett av de större långhusen i suterräng daterades till vikingatid/tidig medeltid (hus 15). Till tidig medeltid kan sannolikt även hus 16 dateras. Hus 8, (se figur 7) vilket är ett mindre hus med raka långsidor och rest av stenlagt golv, som troligen inte varit boningshus, daterades till vikingatid.

Ytterligare en härd och en långsträckt anläggning med skärvsten är daterad till 1000–1100-tal. En grop med lerplatta som låg intill en stor flat sten daterades till vendeltid/vikingatid. Inget svartgods eller annan typ av karaktäristiskt gods från dessa perioder påträffades vid

utgrävningen. Påfallande är också att inga grophus påträffades vid undersökningen.

I raden av C14-dateringar finns tecken på brott i utvecklingen under senmedeltid, men man kan inte med säkerhet fastlägga om det beror på statistiskt otillräckligt underlag eller på ett verkligt förhållande.

En grav, belägen omedelbart norr om bytomten daterades till tidig medeltid. Graven har daterats med C14-analys på träkol från ett undre träkolsskikt som har det kalibrerade värdet 1040–1220 AD. Graven representerar därmed en sen hednisk gravläggning på tröskeln in i medeltiden.

Graven bestod av en skeppsformad stenpackning, avgränsad med en delvis tydlig kantkedja. Stenpackningen påträffades 0,15–0,2 m under markytan och bestod mest av kantiga men även rundade, delvis skörbrända stenar av en skiffrig, vittrad bergart. Under stenpackningen fanns ett sotigt jordskikt innehållande träkol vilket tolkades som rester av plankor som brunnit kraftigt, sannolikt i samband med anläggandet av graven. Träkolet utgjordes av tall med rester av bark samt kåda i pärlor. De glest lagda stenarna låg tätare i stäven där det fanns en rundoval grop med kol och bränd lera. I sydvästra delen av graven fanns en liten grop som uppfattades som ett slags gravgömma. Bland stenarna fanns enstaka brända ben, bränd lera, mycket små mängder och starkt fragmenterad keramik samt några fragment av vävtyngder, 2 nitspikar och 2 nit-huvuden. Benen har bestämts som djurben och en tand av tamsvin. Inga människoben påträffades. Det skulle kunna tyda på att det rör sig om en skelettgrav.

I samband med makrofossilanalysen som utfördes av Eva-Lena Larsson (Larsson, manus) påträffades små textilfragment. Det rör sig antingen om lin-, nässel- eller ullfibrer. Enligt uppgift av Lise Bender Jørgensen ser det ut som tuskaft, men bitarna är så små att det inte kan sägas helt säkert. Hon har konstaterat att varp och inslag

Figur 7 Plan över hus 8 från tidig medeltid.

Figure 7 House dating from the early medieval period.

är spunnet i var sin riktning, nämligen som z och s. Detta är vanligt i ullvävnader under den aktuella perioden.

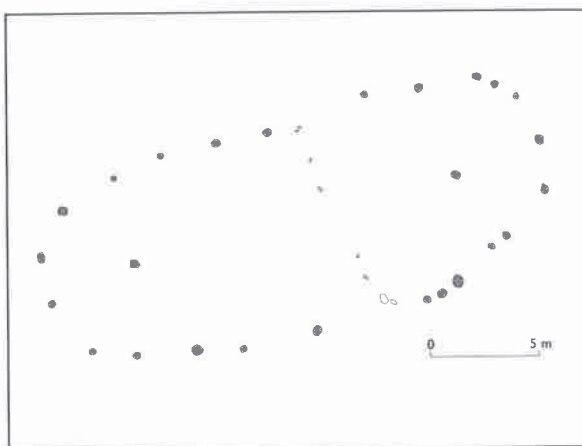
Makrofossilanalysen visade att det fanns rikligt med sädeskorn samt rester av hela sädesax i graven: Totalt påträffades 450 sädeskorn, bl.a. tvåradigt korn samt havre, samt 13 ax av tvåradigt korn. Det fanns också en grankvist och mycket granbarr. I graven fanns även fröer av örter av olika slag, bl.a. måra, blodrot, grässtjärnblomma och skräppa.

En nyckellokal för undersökningen av de vikingatida-medeltida lämningarna i Stora Sund har varit undersökningen av Berghem i Marks härad, Västergötland (Lindman & Stibéus, manus). Där fanns flera paralleller i anläggningstyper och huskonstruktioner. En av likheterna mellan de båda platserna är att husen från sen järnålder/medeltid tenderar att bestå av förhållandevis obetydliga stolphål jämfört med bronsålder och den äldre järnåldern. Detta är sannolikt en av orsakerna till att den yngre järnåldern hittills varit så dåligt företrädd i arkeologiska undersökningar, då identifieringen av dessa hus kräver särskild uppmärksamhet. En annan likhet är att de medeltida husen verkar vara konstruerade som långhus i skiftesverksteknik, något som inte stämmer med den gängse bilden av små timrade byggnader för olika funktioner.

Några speciella anläggningstyper finns på båda lokalerna, bl.a. ett slags spiskonstruktion av tjocka lerplattor vari man lagt en stor, flat sten. Dessa har daterats till vikingatid/tidig medeltid. En annan anläggningstyp, som finns både i Berghem och i Sund, var långa skärvestensfyllda rännen, vilka daterats till tidig medeltid på båda lokalerna.

Senmedeltid – 1750

Av jordeböckerna kan man se att det är först på 1600-talet som det fanns tre jordägare på Stora Sund. Den exakta tidpunkten för när gården Sund tar steget över till by bör alltså ligga långt fram i tiden, sannolikt under 1500-talet. Innan dess torde också Stora Sund ha knoppat av Lilla Sund, som ligger på en annan fastighet sydost om undersökningsytan.

Figur 8 Plan över hus 3 med datering till post-reformatorisk tid.

Figure 8 House dating from post-medieval time.

Två hus är daterade till perioden senmedeltid/historisk tid, hus 3 och hus 19. En förrådsgröp är också C14-daterad till samma period. Hus 3 är det yngsta daterade huset av långhustypen på undersökningsytan. Hus 19 är ett litet, närmast rektangulärt hus, som tolkats som ett mindre fähus.

Det är rimligt att anta att de centrala gårdarna B och C är de äldsta och att A och D representerar en stegvis utvidgning åt norr respektive söder. Spridningen av yngre rödgods överensstämmer helt med denna bild. Rödgodset delades in i två grupper (jfr Lindman & Stibéus, manus): en äldre grupp av tunt, invändigt blyglaserat gods och en yngre grupp med grövre gods dekorerat i grönt, vitt och brunt. Spridningsbilden visade tydligt en koncentration av den äldre gruppen till bykärnan i kontrast till det dekorerade yngre rödgodset, som hade en betydligt större rumslig spridning utanför bykärnan. Detta bör representera byns utvidgning under 1700–1800-talen.

Spridningen av kritpipor visade också en mycket tydlig koncentration till själva bykärnan, dvs. områdena för gård C och B. Detta stämmer också med uppfattningen att gård A i söder och gård D i norr representerat den stegvisa utvidgningen av byn.

Boplats – gård – by

Bebyggelsen på Sund har som framgått av ovanstående haft mycket djupa rötter. På platsen för byn Stora Sund konstaterades huslämningar ända från tidigneolitisk tid. Husen har så vitt man kan bedöma huvudsakligen varit belägna inom en begränsad del av åschrönet och västsluttningen. De övriga arkeologiska undersökningarna som utförts i bytomtens närhet, både söderut och norrut (Ortman & Ottander 1999), visade kokgropar och härdar men inga huslämningar och praktiskt taget inga fynd.

Man kan alltså konstatera en stark platskontinuitet för bebyggelsen. Det område som under 1700- och 1800-talet utgjorde den absoluta bykärnan visade sig också ha de flesta förhistoriska husen. Dessa låg tätt och överlappande varandra. I bykärnan identifierades 12 hus inom en 2 000 m² stor yta. Ombyggnader och nybyggnader tycks ha skett inom ramen för den trängre bykärnan.

Tillsammans med de 24 långhusen, de hus vi ej kunde identifiera fullständigt (minst 10 stycken) och ett 20-tal yngre hus från 1700–1900-tal har bytomten under de årtusenden den använts hyst åtminstone uppemot 55 hus av olika slag. Sannolikt är det alldeles för lågt räknat med hänsyn taget till huslämningar som inte efterlämnat några identifierbara spår överhuvudtaget.

Om man ställer sig frågan om karaktären hos de olika bosättningar som funnits under neolitikum, bronsålder

och äldre järnålder måste man konstatera att detaljerna i de olika skedena inte går att redovisa. För att kunna identifiera en enskild ”gård” måste man antingen ha ett stort antal dateringar eller en renodlad miljö utan störningar från olika tidsperioder. Frågan om när den första gården etablerades på Stora Sunds område går alltså inte att besvara och inte heller i vilken mån det funnits brott i utvecklingen. I raden av C14-dateringar finns visserligen tre luckor. Den ena omfattar perioden senneolitikum–äldre bronsålder, den andra yngre romersk järnålder/folkvandringstid och den tredje senmedeltid. Samtidigt finns dateringar från t.ex. yngre romersk järnålder och folkvandringstid i gravmaterialet i bytomtens närhet och avslag i tryckteknik, avspeglade perioden senneolitikum–äldre bronsålder påträffades. Sannolikt krävs ett större statistiskt underlag för att kunna bedöma om luckorna i dateringarna på bytomten är faktiska eller om de beror på tillfälligheter.

Märkligt nog går det inte att finna någon linje i utvecklingen av huskonstruktionerna. Det är påfallande att tvåskeppiga hus funnits genom de olika perioderna. Stolpraderna i de tvåskeppiga husen har uppfattats som väggbärande och det är rimligt att anta att skiftesverk varit den förhärskande byggnadstekniken. Till dess fler undersökningar gjorts får man avvakta en slutsats om detta är en förhärskande tradition i Bohuslän.

Referenser

Litteratur

- Artelius, T. & Lundqvist, L. 1989. Bebyggelse-kronologi. *Nya bidrag till Hallands äldsta historia*. Nr 2. Riksantikvarieämbetet UV Väst. Kungsbacka.
- Claesson, P. 1998. Kokgropar från järnåldern vid Sunningeleden. *Gravar och kokgropar vid Sunningesund. Arkeologiska undersökningar för motorvägen Lerbo-Torp. Del 2*. Riksantikvarieämbetet och Bohusläns museum. Kungsbacka.
- Engberg, N. 1992. Middelalderlandsbyens huse – en översikt över forskningen i Danmark, udviklingsteorier och udgravningsresultater. *Medeltida husbyggande*. Symposium i Lund november 1989. Stockholm.
- Johansson, G. 1999. Södra området – en boplats med huslämning från yngre bronsålder. *Timmerås och Hällornal/Flykärr – boplatsundersökningar i mellersta Bohuslän. Arkeologiska undersökningar för motorvägen Lerbo-Torp. Del 3*. Riksantikvarieämbetet och Bohusläns museum. Kungsbacka.
- Hernek, R. 1997. Hyddor och hus från västsvensk stenålder. I: Regionalt och interregionalt: Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige. Red. M. Larsson & E. Olsson. *Byrån för arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 23*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Hernek, R. 1998. En storchög från äldre järnålder samt en fångstgropsliknande anläggning. *Gravar och kokgropar vid Sunningesund. Arkeologiska undersökningar för motorvägen Lerbo-Torp. Del 2*. Riksantikvarieämbetet och Bohusläns museum. Kungsbacka.
- Lindholm, K. 1998. Domarringen i Sund. *Gravar och kokgropar vid Sunningesund. Arkeologiska undersökningar för motorvägen Lerbo-Torp. Del 2*. Riksantikvarieämbetet och Bohusläns museum. Kungsbacka.
- Lindman, G. 1993. Svedjebuket i Munkeröd. *Byrån för arkeologiska undersökningar. Skrifter No 3*. Riksantikvarieämbetet. Kungsbacka.
- Lindman, G. 1997. Markutnyttjande och odling under forntiden i Herrestad. *Hus och odlingspår från forntiden i Herrestad. Arkeologiska undersökningar för motorvägen Lerbo-Torp. Del 1*. Riksantikvarieämbetet och Bohusläns museum. Kungsbacka.
- Lindman, G. 1999. *Stora Sund. Arkeologisk undersökning av en bohuslänsk by. Arkeologiska undersökningar för motorvägen Lerbo-Torp. Del 5*. Riksantikvarieämbetet och Bohusläns museum. Kungsbacka.
- Lundh, G. 1988. Västra Änghagen-huset. *Fynd*. Nr 2/88. Tidskrift för Göteborgs arkeologiska museum och Fornminnesföreningen i Göteborg.
- Lundqvist, L. 1996. Slöinge – en stormansgård från järnåldern. Slöinge och Borg. Stormansgårdar i öst och väst. *Byrån för arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 18*. Riksantikvarieämbetet. Linköping.
- Lundqvist, L. & Schaller Åhrberg, E. (Red.) 1998. *Med kunglig utsikt*. Varla under järnålder och tidig medeltid. *Rapport 1997:26*. Riksantikvarieämbetet. Kungsbacka.
- Nyqvist, R. 1992. En välanvänd åker. *Fynd*. Nr 1/92. Tidskrift för Göteborgs arkeologiska museum och Fornminnesföreningen i Göteborg.
- Ortman, O. 1997. Boplatsen vid Herrestadsgravfältet. *Hus och odlingspår från forntiden i Herrestad. Arkeologiska undersökningar för motorvägen Lerbo-Torp. Del 1*. Riksantikvarieämbetet och Bohusläns museum. Kungsbacka.
- Ortman, O. & Ottander, J. 1999. *Mellan åker och havsbotten*. Arkeologiska undersökningar för motorvägen Lerbo-Torp. Del 4. Riksantikvarieämbetet och Bohusläns museum. Kungsbacka.
- Ottander, O. 1999. En aktivitetsyta med lång kontinuitet. *Mellan åker och havsbotten. Arkeologiska undersökningar för motorvägen Lerbo-Torp. Del 4*. Riksantikvarieämbetet och Bohusläns museum. Kungsbacka.
- Persson, G. 1973. Postglacial transgressions in Bohuslän, South-Western Sweden. *SGU C684*.

- Sandberg, B. & Weiler, E. 1988. Hustankar. *Fynd*. Nr 2/88. Tidskrift för Göteborgs arkeologiska museum och Fornminnesföreningen i Göteborg.
- Schaller Åhrberg, E. & Lönn, M. (Red.) 1996. Hammar. Ett boplatssområde från senneolitikum till nittonhundratals. *Arkeologi längs väg E6 i Bohuslän 1986–1989. Del 5*. Riksantikvarieämbetet. Kungälv.
- Sjögren, K.-G. 1991. Om västsvensk mesolitisk kronologi. *Västsvenska stenåldersstudier*. Göteborgs universitet. Institutionen för arkeologi. Göteborg.
- Stuiver, M.; Long, A. & Kra, R. S. (Red.) 1993. *Radiocarbon* 35 (1).
- Viking U. & Fors, T. 1995. Ösarp. Vikingatida och tidig-medeltida agrarbebyggelse i södra Halland. RAÄ 197, Ösarp 1:21, 2:15, Laholms lfs, Halland. Arkeologisk undersökning 1993. Uppdragsverksamheten, Stiftelsen Hallands läns museer. Arkivrapport.
- Ängeby, G. 1994. Ett långhus från yngre bronsålder. *Boplatslämningar från brons- och järnålder i Köinge, Halland. Arkeologiska resultat UV Väst 1994:21*. Riksantikvarieämbetet. Kungälv.

Övriga källor

- Larsson, E.-L. (manus) Cerealia and a small piece of carbonised cloth in an Early Medieval Period burial in the South West of Sweden.
- Lindman, G. & Stibéus, M. (manus) Berghem. En arkeologisk undersökning i en vikingatida –medeltida by i Viskans dalgång.
- Projektprogram för arkeologiska undersökningar E6 Bohuslän, Sunningesundsleden. Arbetshandling dec 1995. Riksantikvarieämbetet UV Väst.
- Påsse, T. Matematisk modell över strandlinjeutvecklingen i Uddevallatrakten. Arbetsmaterial. Stencil 1997.
- Streffert, J. (manus/1999). *På gården*. Rumslig organisation inom bosättningsytor och byggnader under brons- och järnålder. En fallstudie av den halländska boplatserna Sannarp, Raä 3, i Årstad och andra boplatslämningar i Halland.